

IMAXES DA CIDADE DE TROIA NA POESÍA LATINA MEDIEVAL¹

Helena de Carlos Villamarín
Universidade de Santiago de Compostela

RESUMO

O propósito principal deste traballo é a análise de varios poemas escritos en latín entre finais do século XI e ó longo do XII que describen a cidade de Troia. As descrições obedecen fundamentalmente a dúas técnicas expositivas, o pranto pola cidade perdida, por unha banda, e a loa da cidade como argumento de seducción, pola outra. En ámbolos dous casos semellan estar detrás da imaxe de Troia aspectos propios da Roma literaria e probablemente real; na técnica do *planctus* obsérvase así mesmo certa semellanza coa descripción da Xerusalén celestial.

Palabras clave: Descrición literaria; Poesía latina medieval; lendas troianas.

ABSTRACT

The main aim of this essay is to analyze the description of the city of Troy conveyed in several latin poems written by the end of the eleventh century and during the twelfth century. These descriptions develop basically two different techniques: on the one hand, the sorrow for the lost city, on the other hand the praise of the city as a persuasive argument. In both cases, some aspects of the literary and probably real Rome seem to lie under the image of Troy. In the description that develop the *planctus* technique, I have observed some similarities with the way in which heavenly Jerusalem used to be portrayed.

Keywords: Literary description; Medieval latin poetry; Trojan legends.

Nas páxinas que aquí comezo pretendo observar un aspecto de certos poemas medievais escritos en lingua latina que ó meu modo de ver podería interesar tanto ó estudioso dos textos como ó das imaxes, xa que se trata da representación que estes fan da cidade de Troia. Entre os séculos XI e XII, varios foron os poemas compostos en latín que tomaron a materia troiana como fío argumental ou, alomenos, como un dos motivos neles tratados. O relato da destrucción da cidade, emprendido desde as súas máis ou menos remotas orixes, ou sequera nun intre preciso do seu acontecer, xunto quizais coa narración dos retornos dos heroes dun e doutro bando ás patrias das que saíran dez anos antes, foi tema cantado en

composicións de desigual extensión e obxectivo, con diferentes pretensións, emanadas de autores distintos, algúns dos cales non chegaremos nunca a identificar². Nalgúns deles podemos atopar descrições da cidade que logo sería destruída, as cales, como poderemos comprobar axiña, varían segundo o papel que a figuración da cidade xogue en cada contexto concreto e en función do xeito de argumentación, da tónica, do recurso no que se insira. Non podemos esquecer que a descripción dunha cidade non adoita ser nos textos antigos un informe, por dicilo así, obxectivo e técnico, senón que tende a ser tratada segundo o xeito habitual na retórica antiga, mediante a chamada *laudatio ciuitatis* ou *laudatio urbis*³.

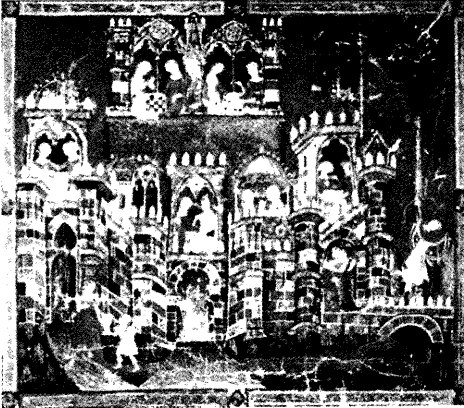

Lámina 1. Troia reconstruída por Príamo, despois da súa primeira destrución (*Crónica Troiana*, Biblioteca de El Escorial, sign. h-1-6, ca. 1350)

Segundo as palabras de Quintiliano, a cidade é análoga a un ser humano, polo que dela se poden dicir tantas cousas como dun home. Para Quintiliano, con todo, as características propias da cidade dignas de ser loadas son a súa ubicación e a súa fortificación⁴, aspectos que veremos tratados, efectivamente, nos nosos poemas.

Non podo deixar de mencionar neste punto que a descrición da cidade, sexa esta Troia, sexa Cartago ou Tebas, é un elemento substancial ós textos escritos en lingua romance que coñecemos como *romans* de tema antigo, algúns dos cales foron compostos en época contemporánea, ou algo posterior, a algúns dos textos latinos que eu presento aquí⁵. Os estudos dedicados á descrición urbana nos *romans* son máis profusos cós que tratan dese aspecto no mundo da poesía latina, como teremos ocasión de ver, e nos poden servir en certos momentos como contraste para mellor apreciar as características propias do sistema literario latino medieval. No que todos eles semellan concordar é na apreciación do elemento urbano como un factor de cultura e civilización, no que se destacan as dimensións políticas, relixiosas e administrativas da cidade, pero tamén, en xeral, o seu poderío, forza, riqueza⁶.

É fácil de ver como unha serie de poemas datables no século XII comparten un tópico, o do *planctus* pola cidade destruída, e insisten xa que logo no aspecto ruinoso de Troia, que se compracen en pormenorizar, ás veces comparándoo co seu esplendoroso estado anterior. Nesta liña de argumentación inscribíense poemas como os *Carmina Burana* 101 (*Pergama flere uolo*) e 102 (*Feruet amore Paris*), así como a composición de incipit *Vrbs erat illustris*, un dos poemas oxonienses de Hugo o Primado, e máis o poema de Petrus Sanctonensis ou Pedro de Saintes de incipit *Viribus, arte, minis...*⁷. Destas catro obras, dúas delas, o CB 102 e o poema de Pedro de Saintes, ofrecen unha sorte de resumo da fin de Troia, no que se fai incidencia na desaparición da cidade pola acción do lume, o que dá pe ó laio pola súa perda (CB 102, 14-16; Pedro de Saintes 228-9):

Vrbs opes lacere flammis alimenta dedere,
 Igni cessere menia, claustra, sere.
 Argis exosa iacet Ilios, ante iocosa,
 Inclita, formosa, nunc rubus, ante rosa.⁸

Igne lares agili sede iacent humili,
 Tunc fieri cineres gemmas, ebur, ostra uideres⁹

Os outros dous poemas citados amplifican esta idea, recreando de xeito máis pormenorizado a imaxe do contraste entre a Troia que foi e a Troia actual. Basicamente, tanto CB 101 como o poema de Hugo o Primado comparten unha serie de tópicos, como a visión da cidade feita pasto para o gando (CB 101, 33-34; Hugo Primas 9, 19-20):

Vrbs celebris dudum, dum terminat alea ludum,
 Ecce solum nudum, pastus erit pecudum!
 Ve tibi, Troia, peris! lam non michi Troia uideris,
 lamiam bobus eris pascula, lustra feris¹⁰.

Heu! Quid agunt bella! Preciosa iacent capitella
 Et louis in cella cubat hinc ouis, inde capella¹¹.

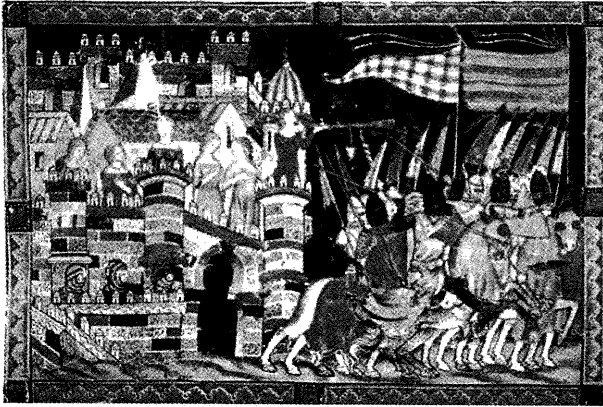

Lámina 2. Os troianos saíndo á batalla (*Crónica Troiana*, Biblioteca de El Escorial, sign. h-I-6, ca. 1350)

Hugo o Primado engade un tópicos que per-tence, desde o punto de vista da argumentación negativa, ás figuracións da Idade de Ouro¹²: a presenza de animais nocivos no que antes fora unha cidade próspera e distinguida coas características do luxo (9, 5-9; 17-18), cousa que fai tamén Pedro de Saintes (239-44):

Vrbs habitata uiris et odoribus inclita Siris
Nunc domus est tigris, serpentibus hospita diris.
Crescit flaua seges, dictabat rex ubi leges;
Fedant tecta greges, ubi nutrix Hecuba reges.
Cerua facit saltus,¹³

Terra referta bonis, fulgens opibus Salomonis
Et regum donis, nunc est spelunca leonis.¹⁴

Et fit opus clarum, quod rex fabricarat, aquarum,
Lustra laenarum, siluaque tuta parum.
Atria miluorum, locus et spelunca luporum,
Pascua sunt pecudum, templa, theatra, forum.
Ad uitium thalami quod adaugent Cypridis hami
Vepres et calami regna tenent Priami.¹⁵

Outro elemento compartido entre os poemas é a visión retrospectiva do esplendor perdido da cidade. En CB 101, 38-42, establécese unha enumeración de elementos que aportan prestixio á cidade e á vida cívica, e que

polo tanto son considerados como fundamentais na *laudatio urbis* á que dan pe:

Vrbs bona, plena bono foris, intus, ciue, colono,
Preditu patrono, predictus ille throno!
Plena potentatu, celeberrima, digna relatu,
Felicissima tu principe, ciue, statu!
Curia personis, urbs ciuibus, arua colonis,
Terra suis donis, horrea plena bonis!
Si commendemus, que commendare solemus:
Cultus supremus rus, ager, unda, nemus.
Potum uineta, pastum dabat area leta,
Merces moneta nauigiumque freta¹⁶.

Os valores enumerados, é dicir, a riqueza humana e económica e o poderío político da extinta Troia, ou, por dicilo con meirande propiedade, do territorio no que Troia se asenta, son aspectos de carácter xeral, que poderían ser aplicados a un país no seu conxunto ou a un territorio urbano calquera, como logo veremos. Tamén está presente no Primado como elemento da *laudatio* a ponderación do poder da cidade en xeral (9, 11-12; 15-16) dun xeito por momentos moi semellante a como o fai Pedro de Saintes (213-4):

Vrbem reginam, mundi decus ante ruina,
Terrarum dominam, uideas humilem, resupinam.

Vrbs bene sublimis, ducibus prediues opimis
Vnaque de primis, modo fit minor et comes imis.¹⁷

Vrbs miseranda nimis, imo diues rebus opimis,
Inclyta, sublimis, una fit ex minimis.¹⁸

Estes dous autores poden ser máis precisos do que o son os poemas dos *Carmina Burana* no que respecta á identificación de Troia, xa que mencionan personaxes deste ciclo vinculados á cidade, como Hécuba (Hugo, 9, 8; Pedro, v. 233), Ganimedes (Hugo, 9, 10), Príamo (Pedro, v. 244). Tamén mencionan lugares concretos e a presenza de edificios públicos e privados, palacios e templos, como se le nos versos 7 e 8 de Hugo, antes citados, e nos 19 e 20 traídos anteriormente a colación (*dictabat rex ubi leges; ubi nutrix Hecuba reges; louis in cella*). Pedro de Saintes aporta un elemento do que logo terei ocasión de falar, o teatro (v. 242: *templa, theatra, forum*). Outro elemento da topografía urbana que Hugo adxunta ós xa vistos é o dos muros (9, 13-14):

Si muros ueteres, si templa domosque uideres,
Tam tenere fleres mala, que malus intulit heres¹⁹

As pedras preciosas e as riquezas constituíron así mesmo unha parte importante na configuración da cidade que fai Hugo, e serven tamén de dramático contrapunto á hora de describir o seu estado presente, xa que os labregos as atopan cando aran sepultadas na terra (9, 21-29):

Vrbis nunc misere dolor est tot dampna uidere,
Que modo tota fere gemmis radiabat et here
Certabat stellis; topazius in capitellis
Et decus anellis, medicina smaraudus ocellis,
Sardus et onichili sordent in puluere uili,
Quas tulit a Nili uictoria fontibus Ili.
Gloria matronis et regum digna coronis
Inclita sardonis ictu percussa lignonis
Ocurrat pronis uel arantibus arua colonis²⁰.

Pedro de Saintes combina neste sentido a presenza dos muros da cidade coa imaxe do arado (237-8):

Ut res declarat, igitur fundamenta locarat
Phoebus, et captarat, moenia uomer arat.²¹

Tanto no caso dos poemas pertencentes ós *Carmina Burana*, como nos de Hugo e Pedro de Saintes, o deseño da *laudatio urbis* como contraste entre a miseria e desolación actual e un esplendor pasado para subliñar o cal se recorre ás veces á proliferación de imaxes de luxo e, moi especialmente, de pedras e metais preciosos, parece ofrecer certas reminiscencias cos himnos litúrxicos e cos *rythmi* altomedievais destinados a outra cidade famosa, a Xerusalén celestial. O famoso himno de *incipit Urbs beata Ierusalem...* (Chevalier 20918, Index 367), aporta unha descrición nesta liña, na que se ponderan o ouro das murallas e prazas, así como as perlas das portas (versos 6-7), aínda que neste caso os obxectos preciosos teñan un valor alegórico dentro da imaxinería das nupcias entre Xerusalén e Deus, dimensión da que carecen as descrições de Troia.

Aspectos máis concretos e con meirande aparencia de descritivos son os que destacan outro tipo de poemas, lixeiramente anteriores a estes, nos que a *laudatio urbis* é utilizada como un argumento persuasivo. Estoume a referir ás descrições de Troia de Godofredo de Reims e Baudri de Bourgueil²², autores de finais do século XI. Godofredo, quen naceu uns anos antes ca Baudri, foi considerado por este como o seu mestre, e certamente no que respecta ó tema concreto que nos ocupa, Godofredo semella dar o punto de partida para o desenvolvemento dun tema por parte de Baudri, quen remata por facer unha *amplificatio* do que o remense esboza. Godofredo de Reims nun dos seus poemas, unha epístola en verso dirixida a Hugo de Langres, pon na boca de Paris unha serie de argumentos para persuadir á raíña He-

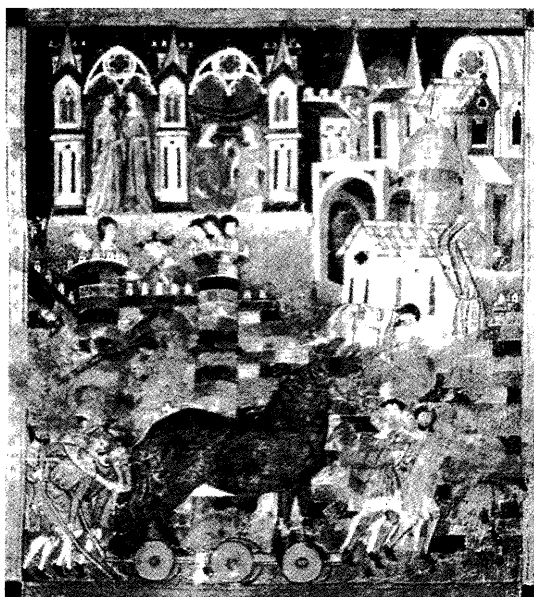

Lámina 3. Derrúbase a muralla troiana, para que entre o xigantesco cabalo de madeira (*Crónica Troiana*, Biblioteca de El Escorial, sign. h-l-6, ca. 1350)

lena do adecuado e proveitoso dunha partida a Troia. Paris desprega numerosos recursos para a captación da vontade da muller, entre os que se conta a *laudatio urbis*, como se ve a seguir (*Epistola ad Hugonem*, 335-348):

O quanti faceres si Troica regna uideres
Et Troianorum uideas si templa deorum!
Nullus ibi uere deus effigiatur in ere
Nullaque de fago uel marmore constat imago;
Qualibet ede sacra rutilant auro simulacra
Et regum donis fulgent delubra coronis.
Quis queat ad uotum decus hoc exponere totum,
Quis queat efferre Frigie preconia terre!
Tu quoque si nosses loca Dardana, dicere posses
Non in laude pari possunt loca Greca putari".
Addidit his mores et summos urbis honores,
Addidit et cultus populi theatrique tumultus.
Ampliat ingentis se nobilitate parentis,
Ampliat aliorum se nominibus proauorum.²³

Baudri de Bourgueil describe tamén Troia, cualificada de *flos Asiae* noutro lugar (7, 142) en

versos máis prolixos pertencentes á chamada *Epistola de Paris a Helena* (7, 153-218), versos que veñen encabezados por unha serie de oracións condicionais moi semellantes ás utilizadas por Godofredo e nas que, ó igual que neste autor, os gregos son o referente da comparación (7, 153-161):

O si Teucrorum precelsa palatia cernas!
O si sydereas uenias genitoris in aulas!
O si marmoreas uideas sub tecta columnas
Sique struem thalami quandoque uidebis eburnam,
Si quoque fulcra domus nitidis interlita gemmis
Pergameosque Lares uel cuiuscunque Penates!
Pro modico Danaas poteris deducere pompas;
Immo, casas humiles sua celsa palatia dices
Quodque putant aulas, magalia parua uocabis.²⁴

Mesmo polo título do poema de Baudri decatámonos de que o modelo que o autor medieval ten diante de si é o Ovidio das *Heroïdas*, e en concreto, a epístola de Paris a Helena (16, 177-188), na que se xoga coa mesma

argumentación con idéntica finalidade, convencer á amada das excelencias do lugar do que procede o seu namorado e ó que este pretende levala. Os elementos da topografía urbana ponderados son, xa en Ovidio, o ouro nas casas (*aurea tecta*), os templos e os muros (*firmitaque turribus altis/ moenia*), ós que se engade o factor humano, do que se valora especialmente a cantidade de homes e mulleres que caben na rexión. Baudri explota tamén esta característica nos versos que seguen ós xa citados (7, 168-183), e incluso chama a atención sobre a probidade moral dos troianos, quen rexeitan as unións homosexuais (7, 184 *Solis coniugibus, spreto Ganimedee, uacamus*). Pero quizais sexa o máis rechamante dentro da ampla descrición de Troia de Baudri de Bourgueil o excursu dedicado á propia situación de Troia, o *situm urbis* (7, 186), que fai lembrar a *laus Italiae* das xa citadas *Xeórxicas* de Virxilio e que, por conseguinte, entronca cos discursos que van na liña da evocación da Idade de Ouro²⁵. Neste sentido, tráense a colación aspectos como a situación do lugar (7, 187: *saluber et aptus*), as súas colleitas de trigo e as de viño (7, 188-196), que levan ó poeta, nun exercicio de sincronía admirable, a comparar a produción de viños de Troia coa de Orléans²⁶, os seus froiteiros (7, 200). Son tamén mencionados os prados e as fontes, as posibilidades cinexéticas, os ríos²⁷ e a pesca, as aves, as árbores (7, 201-14), elementos que en parte vimos xa enumerados antes no CB 101, 38-42. En suma, conclúe Baudri (7, 215-8):

Omnis ager nobis hac fertilitate redundat
Sicut in autumnis ut totus rideat annus,
Aut mixtum speres autumnno perpetuum uer,
Dum flores semper, dum fructus semper habemus²⁸.

A imaxe da perpetua primavera na que Troia ten o seu asentado é unha dimensión máis da idea da Idade de Ouro que veño de mencionar, e que, como digo, recorda certos elementos da descrición aportada polo *Carmen*

Buranum citado, aínda que neste sexan traídos a colación para incidir no *planctus* polo perdido, mentres que en Baudri son utilizados na súa calidade de argumentos persuasivos. É digno de ser observado o feito de que, segundo G.D. West²⁹, dentro dos tres métodos básicos para o tratamento das descrições de cidades que deixan ver os *romans* franceses antigos, o primeiro e máis antigo, representado polo *Brut* de Wace nos seus versos 10207-36, consistiría en *an absence of any specific architectural details, and a concentration of the reader's attention on the situation of the city with its fertile landscape and its abundant supplies of fish, game and grain*. Precisamente moito do que os nosos poemas ofrecen, a falta dunha descrición máis precisa e, por dicilo así, máis individualizada do recinto urbano.

Como xa antes comentei con respecto ás palabras de Quintiliano, se hai un elemento que caracteriza a configuración da cidade, tanto na tradición antiga como na meirande parte dos poemas que veño de ofrecer, este é a presenza das murallas, aínda que eu tampouco desprezaría o papel que xogan edificios caracteristicamente urbanos como son palacios e templos³⁰. A estes debe engadirse unha presenza que aflora no texto de Godofredo (v. 346) e que, ó meu modo de ver, é merecedor de certa atención, o teatro. Unha boa síntese de topografía urbana pode atoparse na Cartago en construción que debuxa Virxilio (Aen. 1, 421-9) e da que temos ilustración gráfica na miniatura do códice Vaticano lat. 3225, f. 13r:

Miratur molem Aeneas, magalia quondam,
Miratur portas strepitumque et strata uiarum
Instant ardentes Tyrii, pars ducere muros
Molirique arcem et manibus subuoluere saxa,
Pars optare locum tecto et concludere sulco.
Iura magistratusque legunt sanctumque senatum.
Hic portus alii effodiunt; hic lata theatris
Fundamenta locant alii immanesque columnas
Rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris³¹.

A pesar de que, en boa medida, Cartago posúe na trama da *Eneida* connotacións orientais, co seu luxo e a súa riqueza³², o rápido percorrido pola cidade deixa ver unha estrutura e uns intereses tipicamente romanos, evidentes na referencia ás institucións destinadas a ter sede nunha sorte de capitolio, como son os xuíces e o senado. Entre eles, o teatro ocupa nesta cidade un lugar importante, como debía ocupar en Roma, ata o punto de constituír, como toda alusión a espectáculos e xogos³³, unha sorte de característica definitoria da vida urbana³⁴. Proba de que a Cartago descrita por Virxilio é un trasunto dunha cidade romana, se é que non o é da mesma Roma, é o feito de que tanto a imaxinería como a fraseoloxía virxilianas foron utilizadas polo anónimo autor do poema do século IX, *De Karolo Rege et Leone Papa*, nos seus versos 94-136, para describir a construción de Aquisgrán por Carlomagno³⁵. A cidade carolinxia é definida explicitamente como *Roma secunda* (v. 94), e os elementos urbanos descritos son tamén o teatro, o templo, as murallas, e moi especialmente os acueductos e os baños termais.

Como dicía, Godofredo refírese nomeadamente ó teatro deixando no lector todo un eco das connotacións que o edificio e o que nel se desenvolve trae consigo, expresadas na alusión ás aglomeracións e á elegancia do público que acompañan no verso a súa mención; Pedro de Saintes tamén fala de *theatra*, así como do *forum*. Observemos como outro poeta un pouco posterior a Godofredo e quizais contemporáneo do Sanctonensis, Hildeberto de Lavardin, no seu carmen 38, *De Roma*, compón un *planctus* no que a mesma cidade de Roma lamenta a súa decadencia, e para iso enumera elementos constitutivos da paisaxe urbana (38, 19-21): *... ruit alta senatus/ gloria, procumbunt templa, theatra iacent, / rostra uacant*³⁶.

Segundo o que veño de expoñer, o modelo de Roma como cidade de presenza tanto

real como literaria semella estar detrás da configuración urbana de algúns dos poemas aquí presentados. Considero que no caso de Godofredo de Reims isto é altamente probable, xa que Virxilio é unha fonte recoñecida do seu labor literario e en concreto da súa visión da lenda troiana³⁷, polo que non sería estraño que a visión desa Cartago especular de Roma que o autor clásico ofrece influíra na configuración da xeografía urbana do autor medieval. Pola súa banda, o léxico de Pedro de Saintes alude tanto á realidade romana como o de Hildeberto. Neste sentido, pode ser que os autores que entre finais do século XI e o século XII escriben en latín obedezan a modelos lixeiramente diferentes dos utilizados polos autores dos romans franceses de tema antigo. Para Croizy-Naquet, a imaxe que os *romanciers* se constrúen dunha cidade, sexa esta Tebas, Troia ou Cartago, se debe tanto ás súas fontes literarias e polo tanto antigas, como ó modelo medieval propio da súa realidade, como a un terceiro factor, o factor oriental baixo o que debemos ler a presenza de Constantinopla, cidade á que sen embargo nunca se fai referencia expresa³⁸. Ó meu modo de ver, boa parte destas afirmacións poderían ser aplicadas ó modelo que se atopa tras da cidade de Troia mencionada e descrita con riscos moi xerais e topificados nos poemas que vimos de analizar, pero o que non vexo en troco tan manifesto é a presenza de Constantinopla, mentres que percibo como fundamental a de Roma. A capital do antigo Imperio puido quedar como un eco literario gracias a Virxilio, segundo vimos de comprobar, pero eu non descartaría o papel que debeu xogar ese segundo factor ó que alude Croizy-Naquet, é dicir, o coñecemento da cidade papal tal como debía ser no século XI³⁹. Tamén creo, por outra banda, que aparecen baixo a Troia dos poemas certos ecos da Xerusalén celestial, como antes comentei, evidentes na evocación dos materiais preciosos dos que ámbalas dúas cidades están construídas e que agochan unha parella consideración

de unha e outra como cidades desexadas, aínda que a cidade bíblica posúe a connotación da promesa e da aspiración, mentres que Troia

é obxecto do pranto polo que se perdeu e non volverá, así como da reprobación moral da que sucumbiu ós seus pecados.

NOTAS

¹ Este traballo enmárcase nun Proxecto concedido polo MCYT e cofinanciado polo FEDER que leva o número de referencia BFF 2002-04802. Quero agradecer a Rosa María Rodríguez Porto a súa inestimable axuda e colaboración nun tema no que ela, como estudiosa da iconografía, é toda unha experta.

² Para unha visión de conxunto da literatura de tema troiano en xeral, non só na poesía, cfr. J. Stohlmann, *Anonymi Historia Troyana Daretis Frigii*, Ratingen 1968, 12-52; 139-199 e J. Casas Rigall, *La materia de Troya en las letras romances del siglo XIII hispano*, Santiago de Compostela, 1999.

³ Como di C. Croizy-Naquet, *Thèbes, Troie et Carthage. Poétique de la ville dans le roman antique au XIIe. siècle*, Paris 1994, 24, parafraseando á súa vez a E. Faral (*Les Arts Poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du moyen âge*, Paris 1923, 61-85), *une peinture objective des personnages et des choses est quasiment inexistante dans les descriptions. Elles sont toujours dominées par une intention 'affective', tantôt d'éloge, tantôt de blame*. Para a distinción entre *lans urbis* e *lans civitatis*, e entre estas eas *elegiae urbium*, cfr. P. Zanna,

"Descriptiones urbium and Elegy in Latin and Vernaculars, in the Early Middle Ages", *Studi Medievali*, 32, 1991, 523-96.

⁴ Quintiliano, *Instit.* 3,7,26-27: *laudantur urbes similiter atque homines... illa propria, quae ex loci positione ac munitione sunt*. Seguindo coa analogía establecida entre as cidades e os homes, Quintiliano pasa revista ós elementos que poden ser apreciados como característicos das cidades, como por exemplo os seus cidadáns, semellantes ó que representan os fillos para os homes, e continúa: *Est laus et operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, auctor spectari solet, honor ut in templis, utilitas ut in muris, pulchritudo uel auctor utribique. Est et locorum, qualis Siciliae apud Ciceronem, in quibus similiter speciem et utilitatem intuemur, speciem maritimis, planis, amoenis, utilitatem salubribus, fertilibus...* (Está tamén a gabanza das obras, nas que se adoita observar a súa honra, utilidade, fermosura, autor; a honra como nos templos, a utilidade como nos muros, a fermosura ou o autor en calquera outro lugar. Tamén está a dos lugares, como a de Sicilia en Cicerón, nos que de xeito semellante reparamos no aspecto e na utilidade, o aspecto nos lugares marítimos, chans, amenos, a utilidade nos saneados e feraces...).

⁵ A cronoloxía do roman francés medieval está establecida entre 1150 e 1300. Entre os estudiosos que se ocuparon do tema das descrições de cidades cabe destacar a G.D. West, "The description of towns in old French verse romances", *French Studies* 11, 1957, 50-59; C. Croizy-Naquet, *Thèbes, Troie et Carthage. Poétique de la ville dans le roman antique au XIIe. Siècle*, Paris 1994; da mesma autora, "La description de Troie et ses avatars dans le Roman de Troie en prose du XIII siècle", *Cahiers de Civilisation Médiévale* 39 (1996) 303-20; E. Baumgartner, "Troie et Constantinople dans quelques textes du XIIe et du XIIIe siècles: fiction et histoire", *La Ville, Histoire et Mythes*, Paris 1983; "La très belle ville de Troie de Benoît de Ste. Maure", *De l'histoire de Troie au livre du Graal. Le temps, le récit (XIIe-XIIIe siècles)*, Orléans 1994, 203-8.

⁶ Como di E. Baumgartner, "La très belle ville de Troie de Benoît de Ste. Maure", 208, o espacio troiano supón a proxección dos valores cortesés ó facer da cidade a nai das artes, das armas e das leis; cfr. Croizy-Naquet, "La description de Troie et ses avatars dans le Roman de Troie en prose du XIII siècle", 307; *Thèbes, Troie et Carthage*, 38.

⁷ As edicións dos textos son as se-

guintes : C.J. McDonough, *The Oxford Poems of Hugh Primas and the Arundel Lyrics*, Toronto 1984, 41-43 ; A. Hilka- O. Schumann, *Carmina Burana*, Heidelberg 1930. Para Pedro de Saintes hai que recorrer á edición de Migne, PL 171, 1451-3.

⁸ As riquezas da cidade saqueada deron alimento ás labaradas. Cederon ó lume os muros, portas, pechaduras. Odiada por Argos xace llión, antes animada. Famosa, fermosa, agora silva, antes rosa.

⁹ A causa do áxil lume os lares xacen en humilde asento, entón poderías ver trocarse en cinza pedras preciosas, marfil, púrpuras.

¹⁰ Cidade hai pouco famosa, cando remata o azar dos xogos, velaquí que será terreo espido, pasto para o gando. ¡Ai de ti, Troia, morres!, xa non me parecez Troia, pronto serás herba para os bois, tobo para as feras.

¹¹ ¡Ai! ¡Que fan as guerras! Xacen valiosos capiteis e no templo de Xúpiter déitase aquí a ovella, alí a cabra.

¹² Como máis adiante se verá, a figuración dunha Idade de Ouro e a súa plasmación espacial nunha terra privilexiada, atópanse exemplificadas en certos lugares das Xeórxicas de Virxilio. En concreto, a enumeración de animais nocivos ten como finalidade para o autor clásico demostrar as bondades da terra itálica, que carece de ses perigos: Georg. 2, 151-4: *at rabidae tigres absunt et saeva leonum/ semina, nec miseros fallunt aconita legentis, nec rapit immensos orbis per humum neque tantum squameus in spiram tractu se colligit anguis* (e non hai tigres rabiosos nin crueis sementes de leóns, nin enganan os acónitos ós coitados que os collen, nin arrastra pola terra as inmensas roscas nin se

recolle o escamoso serpente na súa espiral con tan grande tracción).

¹³ Cidade habitada por homes e famosa polos perfumes sirios, agora é casa do tigre, albergue dos terribles serpentes. Medra a rubia espiga onde o rei dictaba leis, afean os fatos as casas nas que Hécuba nutría a reis. A cervá da saltos, ...

¹⁴ Terra colmada de bens, brillante polas riquezas de Salomón e polos dons dos reis, agora é cova do león.

¹⁵ E a obra famosa das augas, que o rei construíra, convértese en pasto de leóns, bosque pouco seguro. Adro de aves rapaces, lugar e tobo de lobos, pastos son do gando os templos, teatros, foro. Xunto ó vicio do leite que aumentan os anzois da Cipria, silvas e canas posúen os reinos de Príamo.

¹⁶ Cidade boa, chea de bens fóra, dentro, de cidadáns, de colonos, dotada de patrón, dotado aquel de trono. Chea de potentados, famosísima, digna de ser relatada, fecundísima ti en príncipes, cidadáns, estado. Pazo cheo de persoas, cidade de cidadáns, eidos de colonos, terra dos seus froitos, hórreos de bens. Se valoramos o que adoitamos valorar: supremo coitado o agro, o campo, o mar, o bosque. A viña daba bebida, pasto a chaira feraz, mercadoría a moeda, e navíos o mar.

¹⁷ A cidade raíña, fermosura do mundo antes da ruína, señora das terras, vírala arrasada, tendida. Cidade ben famosa, riquísima en opulentos señores e unha das principais, ven de facerse a menor, compañeira do peor.

¹⁸ Cidade demasiado lamentable, incluso rica en cousas opulentas, importante, famosa, faise unha das menores.

¹⁹ Se viras os vellos muros, se os témplos e casas, daquela chorarías con tenrura os males que trouxo un mal herdeiro.

²⁰ Agora dá dor ver tantos desastres da cidade que hai pouco escintilaba case de tantas pedras e onte competía coas estrelas; topacio nos capiteis e fermosura nos aneis, medicina era a esmeralda para os ollos. O sardo e o alabastro máchanse na poeira vil, os que trouxera das fontes do Nilo a victoria de Ilión. Orgullo das matronas e digno das coroas dos reis, o famoso sardónix, sacudido polo golpe do sachó aparéceselle ós colonos que debuzados aran os eidos. A imaxe do labrego que sachando atopa restos antigos procede probablemente de Verg., Georg. 1, 494-6: *agricola incuruo terram molitus aratro/ exesa inueniet scabra robigine pila, / aut grauibus rastris galeas pulsabit inanis...*; a parte final do verso, *arua colonis*, atópase en Georg. 1, 507: *...squalent abductis arua colonis*.

²¹ Como a historia conta, xa que logo Febo puxera os alicerces e a procurar; o arado ara as murallas.

²² A última edición que temos ó noso dispor da obra de Godofredo é a de E. Bröcker, *Gottfried von Reims. Kritische Gesamtausgabe*, Frankfurt a. Main-Berlin-Bruxelles-New York-Wien, 2002. Para a de Baudri, temos agora a de J.-Y. Tilliette, *Baldricus Burgulianus. Baudri de Bourgueil, Carmina* 1, Paris 1998 e 2, Paris 2002.

²³ ¡Ai, en canto o valorarías se viras o reino de Troia, e se ves os templos dos deuses troianos! Ningún deus é esculpido alí en bronce nin existe ningunha imaxe de madeira ou mármore, en tódolos tempos sacros brillan as imaxes de ouro e reločen os santuarios

coas coroas, regalos de reis. ¿quen podería a vontade relatar toda esta fermosura, quen podería proferir as loas da terra fríxia? Incluso ti, se coñeceras os lugares dárdanos poderías dicir que non se poden considerar dignos de loa semellante os lugares gregos". Engadiu a esto os costumes e as altas honras da cidade, engadiu tamén as vestimentas do pobo e as aglomeracións do teatro. Engrandécese coa fama do seu nobre pai, engrandécese cos nomes dos seus altos devanceiros.

²⁴ ¡Ai, se ollaras os altos palacios dos teucros, se viñeras ós salóns escintilantes de meu pai, se viras as columnas de mármore baixo os teitos, e se algunha vez chegas a ver a cantidade de marfil do dormitorio, e se os alicerces da casa entreverados de pedras preciosas e os lares de Pérgamo ou os penates de calquera! Poderías considerar en ben pouco os luxos dos dánaos; incluso dirías que os seus altos palacios son casopas humildes e o que consideran salóns, ti denominaralo pequenos alpendres.

²⁵ *A laus Italiae* está en Georg 2, 136-176.

²⁶ 7, 193-195, *Immo, nec ille locus, qui dicitur Area Bacchi, / Urbi uicinus quam dicunt Aurelianem, / Talia uina bibit nec talia uina refundit* (É máis, nin sequera aquel lugar que chaman Area de Baco, veciño á cidade que chaman Orléans, bebe viños semellantes nin semellantes viños produce).

²⁷ Novamente neste caso aparece a comparación con Orléans, e ata con Bourgueil, 7, 207-9): *Quis Xanthi uitreas non admirabitur undas / Cui, preter Ligerim, nullus simulabitur amnis, / Et qui Burgulii rigat ortos Cambio felix?* (¿Quen non admirará as ondas

transparentes do Xanto, a quen, agás o Loira, ningún río imitará, e o feraz Changeon que rega os xardíns de Bourgueil?).

²⁸ Todo o agro rebórdanos con tal fertilidade que o ano enteiro ri como no outono, ou esperarías unha primavera perpetua mesturada co outono, xa que sempre temos flores, sempre froitos.

²⁹ "The description of towns in old French verse romances", 51.

³⁰ Murallas e templos, pero tamén unha presenza fundamental nas cidades amuralladas, cal son as súas portas, forman parte da descrición da Troia reconstruída por Príamo tras dos ataques de Hércules que figura na obra de Dares Frixio, *De excidio Troiae historia*, 4: *Priamus ut Ilium uenit, ampliora moenia extruxit, ciuitatem munatissimam reddidit. Et militum multitudinem ibi esse fecit, ne per ignorantiam opprimeretur, ita ut Laomedon pater eius oppressus est. Regiam quoque aedificauit et ibi aram Ioui statuamque consecrauit. Hectorem in Paeoniam misit, Ilio portas fecit, quarum nomina sunt haec: Antenoraea Dardania Ilii Scaea Thybraea Troiana et postquam Ilium stabilitum uidit, tempus expectauit.* (En canto chegou a Ilión, Príamo erixiu murallas máis amplas e fixo a cidade moi fortificada. E fixo que alí houbera un continxente de soldados, para que non fose asediada sen coñecemento, así como foi asediado seu pai Laomedonte. Tamén edificou un palacio e alí consagrou un altar a Xúpiter e máis unha estatua. Enviou a Héctor a Peonia, fixo as portas de Ilión, que teñen como nomes os seguintes: Antenoraea, Dardania, Ilii, Escea, Timbrea, Troiana, e despois que viu a Ilión establecida,

agardou un tempo). As portas, sen embargo, non son mencionadas nos nosos poemas, como tampouco o son nas prosificacións do Roman de Troie do século XIII. Cfr. C. Croizy-Naquet, "La description de Troie et ses avatars dans le Roman de Troie en prose du XIIIe siècle", 310.

³¹ Admira a magnitude Eneas, outrora casopas, admira as portas, e o bulir e a pavimentación das rúas. Afáñanse os tirios ardorosos, parte en erixir os muros e construír a cidadela e levar rodando as rochas coas mans, parte en escoller lugar para unha casa e rodeala cun foxo. Elixen leis e maxistrados e o sacro senado. Aquí uns escavan o porto; aquí outros colocan amplos alicerces para os teatros e escarvan dos penedos enormes columnas, altos adornos para os escenarios que virán.

³² Máis adiante, a pormenorizada descrición do templo que Dido está a erixir na honra de Xuno afonda na tonalidade orientalizante coa que se quere tinguir todo o relativo a Cartago, especialmente as luxosas portas decoradas con relevés (Aen. 446-93).

³³ Sen embargo, nos Romans medievais as referencias a actividades como xogos, festas ou deportes, tamén característicos da vida nas cidades, son case inexistentes, segundo apunta G. Raynaud de Lage, *Les premiers Romans français et autres études littéraires et linguistiques*, Genève, 1976, 148.

³⁴ Así, nunha obra tardoantiga fundamental para a difusión das lendas troianas na Idade Media cal é o *Excidium Troie*, Paris desexa coñecer Troia porque nesa cidade hai espectáculos circenses; *Excidium Troie* 5: *Et dum haec geruntur, subito in animo Paridis*

amor spectaculorum que apud Troiam gerebantur, quod nunquam nouerat, introiit. Et cepit pastori nutritori suo imminere ut ad Troiam, ubi pater eius regnabat, pro uidendis spectaculis descenderent... Quem dum nutritor suus ab intentione non ualisset reuocare, cum eodem ad Troiam ad spectaculum circi descendit... (E mentres suceden estas cousas, de súpeto entroulle a Paris no espírito o amor dos espectáculos que se representaban en Troia, porque nunca os coñecera. E comezou a insistirlle ó pastor que era o seu tutor para que baixasen a Troia, onde reinaba seu pai, para ver os espectáculos... E como o seu tutor non foi quen de facelo desistir do seu afán, baixou con el a Troia ó espectáculo do circo...).

³⁵ Como moi acertadamente destaca O. Zwierlein, "Karolus Magnus- alter Aeneas", *Literatur und Sprache im europäischen Mittelalter. Festschrift für Karl Langosch*, Darmstadt 1973, 44-52, baixo a descrición da fundación de Aquisgrán se agochan tres fundacións diferentes: a de Cartago,

que xa para Eneas é unha sorte de imaxe profética da súa propia futura fundación, a de Sexesta, na que atopan o seu fogar unha parte dos troianos, e a de Roma.

³⁶ Cae a elevada gloria do senado, derrúbanse os templos, xacen os teatros, as gradas están baldeiras.... A edición de Hildeberto en A.B. Scott, *Hildebertus. Carmina Minora*, Leipzig 1969. H. Bloch, "The new Fascination with Ancient Rome", *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, ed. R. L. Benson, G. Constable, Oxford, 1982, 615-36, considera que tamén o poema de Hugo Primas se inspira no de Hildeberto, "with wich Hugh most likely was familiar."

³⁷ Cfr. Helena de Carlos, "La materia de Troya en Godofredo de Reims", *Latin culture in the Eleventh Century, Proceedings of the Third International Conference on Medieval Latin Studies, Cambridge, september 9-12 1998*, 1, Turnhout 2002, 186-213.

³⁸ Croizy-Naquet, *Thèbes, Troie et Carthage*, 18. A autora conclúe: *La disparité des modèles et des référen-*

ces suppose la mise en forme d'une synthèse significative à travers la constitution d'une ville à tous égards idéale. A presenza como telón de fondo de Constantinopla foi xa antes detectada por E. Baumgartner, "La très belle ville de Troie de Benoît de Ste. Maure", 207: *...si l'on voulait à tout prix trouver un référent à cette ville imaginaire et aux merveilles qu'elle abrite, c'est sans doute du côté de Byzance qu'il faudrait chercher, de la ville dont la richesse, le faste, les trésors artistiques hantent au XIIe siècle la rêverie des clercs et la convoitise des chevaliers.*

³⁹ Sobre a visión da Roma medieval e das lendas que rodeaban as súas ruínas e monumentos, é clásica a obra de A. Graf, *Roma nella memoria e nell'immaginazione del Medioevo*, Torino 1923. Algo se pode ver tamén en J.W. Spargo, *Vergil the necromancer*, Cambridge (Mass.), 1934. Recientemente N. Gramaccini, *Mirabilia: das Nachleben antiker Statuen vor der Renaissance*, Mainz a Rhein, 1996.